

**200
JAAR**

**TURNHOUTSE
SPEELKAARTEN**

BREPOLS

Speelkaartenwetenschap

Een inleiding voor dummies

Beeld

Het beeld of kaartbeeld is hoe de voorkant van een speelkaart eruitziet. Er bestaan twee soorten beelden:

- ♦ standaardbeelden: dit zijn vaste kaarten die bij spelletjes worden gebruikt. Ze zien er niet overal hetzelfde uit, maar kunnen verschillen per regio.
- ♦ bijzondere beelden: dit zijn kaarten die niet voor een spel zijn gemaakt, maar dienen als reclame, souvenir of kunstwerk.

Rug

De rug is de achterkant van de kaart. Vroeger was die vaak helemaal leeg. Daardoor gebruiken mensen oude of onvolledige kaartspellen voor andere dingen, zoals notities maken, bibliotheekkaartjes of overlijdensberichten. Soms krijgt de rug een eenvoudig patroon, zoals zonnetjes, puntjes of sterretjes. Vanaf de 19de eeuw, door betere druktechnieken, verschijnen

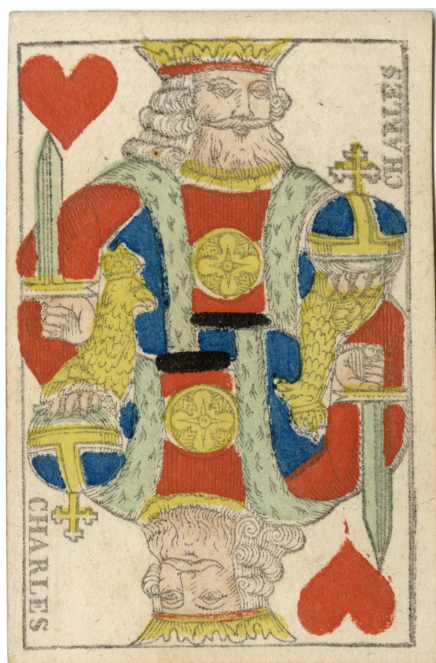
er eindeloos veel verschillende rugmotieven. Rond 1890 ontdekt men dat de rug ook kan dienen als reclame.

Eenhoofdig

In het verleden waren kaarten eenhoofdig. Dat betekent dat de figuur op de kaart van de voeten tot het hoofd staat en dat de kaart een duidelijke boven- en onderkant heeft. Dat is tijdens het spelen soms onhandig (want je weet niet altijd goed wat je in je handen hebt). Daarom ontstaan er tweehoofdige kaarten, die geen boven- of onderkant hebben. Ze tonen twee halve figuren die elkaars spiegelbeeld zijn.

Figuurkaarten

Elke kleur in het spel heeft puntenkaarten én figuurkaarten. Op figuurkaarten staan bepaalde personages, zoals koning, koningin en hun dienaar. Deze kaarten

Een hartenkoning in het Parijse beeld, gedrukt door J. T. Dubois (Luik) in circa 1820. Uit de collectie van het Speelkaartenmuseum (S01118).

Dit is een voorbeeld van zo'n standaardbeeld, namelijk het zogenaamde Parijse beeld. Het wordt minstens vanaf de vroege zestiende eeuw gemaakt in Frankrijk. Een van de meest herkenbare karakteristieken is het geven van 'namen' aan de figuurkaarten. Zo heet de hartenkoning 'Charles', naar Karel de Grote.

Een hartenkoning uit een pin-upspel voor India, gedrukt door Mesmaekers in 1897. Uit de collectie van het Speelkaartenmuseum (S01414).

Ook dit is een hartenkoning, maar zoals je kan zien heeft die niets weg van de hartenkoning hiernaast. Het gaat over een pin-up-spel dat wordt gemaakt door de Turnhoutse drukker Mesmaekers voor de Indiase markt. Het is een bijzonder beeld omdat het slechts beperkt en door één drukker is uitgebracht.

Een hartenkoning in het Parijse beeld, gedrukt door een onbekende drukker. Uit de collectie van het Speelkaartenmuseum (S01058).

Opnieuw een hartenkoning in het Parijse beeld, maar héél anders dan de eerste hartenkoning in datzelfde beeld. Deze koning heeft immers maar één hoofd. Het tweehoofdig afbeelden van de figuurkaarten wordt in de achttiende eeuw uitgevonden. Het maakt het makkelijker voor spelers om in te schatten welke kaarten ze in de hand hebben.

De oudste Turnhoutse speelkaarten?

Leuven, begin jaren 1790. Enkele achttiende-eeuwse speelkaarten liggen op tafel. Er is geen spel of plezier mee gemoeid. Op de witte rugzijde van de kaarten verschijnen de overlijdensberichten van twee vrouwen uit de Leuvense families D'Avignon-Van Tilt en Van Binst-Govaerts.

Het mag voor ons misschien wat raar lijken, maar het hergebruiken van speelkaarten is tot in de negentiende eeuw geen uitzondering. Papier is kostbaar en wordt zelden verspild. Speelkaartenkarton is stevig en ruim voorhanden. Speelkaarten hebben in de Zuidelijke Nederlanden bovendien vaak een witte rugzijde: ideaal om opnieuw te gebruiken. Er zijn héél wat voorbeelden van hergebruik bewaard gebleven. Zo bewaart het Speelkaartenmuseum speelkaarten die dienst deden als uitnodigingen voor feesten, takenlijsten, contracten en ga zo maar door. Belangrijk is dat deze speelkaarten opnieuw bedrukt worden door Pieter Corbeels, dé stamvader van de Turnhoutse papiernijverheid.

Vandaag bevindt zich in Turnhout de belangrijkste exporteur van speelkaarten ter wereld: Cartamundi. Cartamundi ontstaat in 1970 uit een fusie van drie Turnhoutse speelkaartenfabrieken: Brepols, Van

Kleuren	Franse kleuren
Beeld	Onbekend
Drukker	Pieter Corbeels (herbedrukker)
Datering	Tweede helft 18 ^{de} eeuw
Techniek	Sjablonering (kleuren) en hoogdruk (tekst)

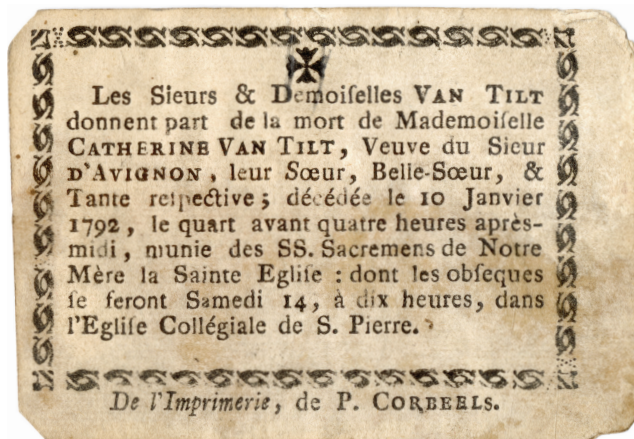
Genechten en Léonard Biermans. Het bedrijf telt meer dan 3000 werknemers en heeft overal ter wereld vestigingen. Die mondiale ambities worden bij de oprichting al nadrukkelijk gemaakt door de keuze voor de veelzeggende naam ‘Carta Mundi’ (vandaag aan elkaar geschreven: Cartamundi), Latijn voor ‘kaarten voor de wereld’. Het bedrijf kan bouwen op 200 jaar Turnhoutse speelkaartenindustrie, maar evengoed op een eeuwenoude Belgische traditie.

Het oudste spoor van speelkaarten in de Nederlanden vinden we bijna 700 jaar eerder, in een rekening voor de aankoop van speelkaarten door de hertog van Brabant op 14 mei 1379. De Nederlanden ontwikkelen zich al snel tot een centrum van fabricage en export. Opeenvolgend zijn Doornik (vijftiende eeuw), Antwerpen (zestiende eeuw), Amsterdam (zeventiende eeuw), Brussel (achttiende eeuw) en Turnhout (vanaf de negentiende eeuw) de belangrijkste productiecentra. Politieke en economische factoren beïnvloeden de bloei of teloorgang van deze activiteiten. Zo verhuist de volledige kaartenfabricage van Antwerpen naar het Noorden bij de val van de stad in 1585, terwijl de speelkaartenindustrie in Brussel floreert dankzij de politiek van de Oostenrijkse landvoogden. Ook de opkomst van Turnhout als speelkaartenhoofdstad van België is in grote mate terug te voeren tot een politieke gebeurtenis, met Pieter Corbeels in de hoofdrol.

Pieter Corbeels wordt op 12 maart 1755 gedoopt in de Leuvense Sint-Pieterskerk. De Zuidelijke Nederlanden zijn in de tweede helft van de achttiende en de vroege negentiende eeuw het toneel van hevige gevechten. Afwisselend besturen Spanjaarden, Oostenrijkers en Fransen onze contreien. Tussen november 1792 en maart 1793 worden de Zuidelijke Nederlanden voor een eerste keer bezet door de legers van de Franse Republiek. Pieter Corbeels, een drukker, komt in opstand en drukt opruiende pamfletten tegen de Franse bezetter. Naast

Een klaverentwee hergebruikt door Pieter Corbeels als overlijdensbericht voor de familie D'Avignon-Van Tilt, 1792. Uit de collectie van Yves Diels.

✠

J. J. J. VAN BINST donne part de la mort
de SUSANNE, ISABELLE, PETRONILLE
GOVAERTS, son Epouse, décédée le 8
novembre 1793. à sept heures & demie du
matin, munie de tous les SS. Sacraments
de notre Mère la Sto. Eglise, dont les Ob-
séques se feront Lundi II de ce mois à
dix heures dans l'Eglise Paroissiale de S.
Michel, & les jours suivans ; la Tren-
taine à la même heure. R I. P.

De l'Imprimerie de P. CORBEELS, coin de la Place.

politiek geïnspireerd drukwerk verzorgt Corbeels ook ander drukwerk, waaronder deze overlijdensberichten (van 10 januari 1792 en 8 november 1793) op speelkaarten.

In oktober 1795 worden de Zuidelijke Nederlanden officieel bij Frankrijk gevoegd. Het wordt Corbeels waarschijnlijk te heet onder de voeten en hij vlucht van Leuven naar een uithoek van het land: Turnhout. Hier kan hij zijn activiteiten ongestoord hernemen en combineert hij het beroep van drukker met dat van herbergier. Hij opent een herberg in de Potterstraat, de huidige Patersstraat, en plaatst in het achterhuis een drukpers. Corbeels kan het activisme niet laten en blijft ook politiek actief. Hij beperkt zich echter niet tot het drukken van opruiende pamfletten: Corbeels neemt de wapens op en speelt een actieve rol in het verzet tegen de Franse bezetting tijdens de Boerenkrijg. In 1798 wordt hij gevat in de bossen van Postel. Hij verblijft in de gevangenissen van Turnhout, Antwerpen, Mechelen, Valenciennes en Doornik. Daar bekoopt hij in 1799 zijn verzet tegen de Franse bezetter met de dood.

Pieter Corbeels brengt de papiernijverheid naar Turnhout, maar speelt geen cruciale rol in de verdere ontwikkeling ervan. Het is zijn drukkersgast, Philippus Jacobus Brepols, die het atelier overneemt en uitbouwt tot een bloeiend bedrijf. Brepols drukt in 1826 de eerste volwaardige Turnhoutse speelkaarten en legt zo de fundering voor een internationaal vermaarde industrie die de stad op de kaart zet.

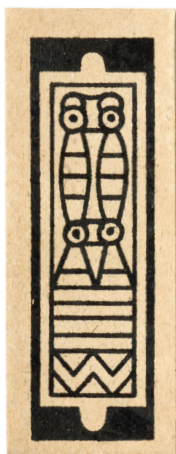
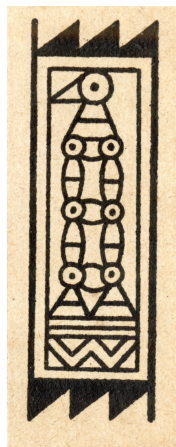

Een hartenvier hergebruikt door Pieter Corbeels als overlijdensbericht voor de familie Van Binst-Govaerts, 1793. Uit de collectie van Yves Diels.

Chinese geldspeelkaarten door Antoine Van Genechten, circa 1887. Uit de collectie van het Speelkaartenmuseum (S01637, AVG 91).

Een set van 30 Chinese geldspeelkaarten gedrukt voor de Zuidoost-Aziatische markt door Antoine Van Genechten in de jaren 1880. Dit zijn niet noodzakelijk helemaal dezelfde kaarten als de kaarten die Van Genechten indient op 15 december 1868, maar deze kaarten zijn wel typerend voor de productie van Chinese geldspeelkaarten in Turnhout.

Hanafuda-kaarten gedrukt door Mesmaekers, circa 1898. Uit de collectie van het Speelkaartenmuseum (S01913).

stokken, bekers, zwaarden en munten. Typisch voor het Portugese type is dat de azen versierd zijn met draken. Met de introductie van papieren speelkaarten verdwijnt het beschilderen van schelpen definitief ten voordele van het eenvoudiger en goedkopere drukken op karton. Zo ontwikkelt zich een rijke waaier aan kaartspellen in Japan.

Vanaf de zeventiende eeuw sluit Japan zich vrij letterlijk af van Europese invloeden, waaronder ook de import van kaarten. Tot diep in de negentiende eeuw belemmeren protectionisme, invoerrechten en een

gesloten cultuur de invoer van kaartspellen. Turnhout, een wereldspeler op dat moment, bereikt maar zelden de Japanse markt. De isolatie van Japan wordt vanaf 1868 opgegeven en vanaf 1885 verdwijnen een reeks wettelijke maatregelen die kansspelen en de invoer van speelkaarten beperken. Japan importeert opnieuw Europese speelkaarten. En de Turnhoutse speelkaartenmakers willen hier maar al te graag een graantje van meepikken.

Die ommekeer in de houding van Japan wordt verbeeld op de affiche van Mesmaekers. Daar zien we Europese kaarten in het Engelse beeld, met twee hoof-

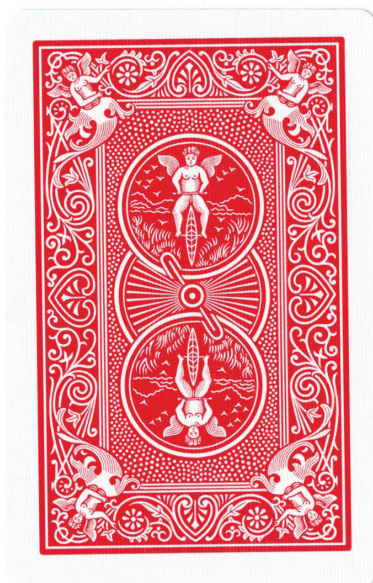
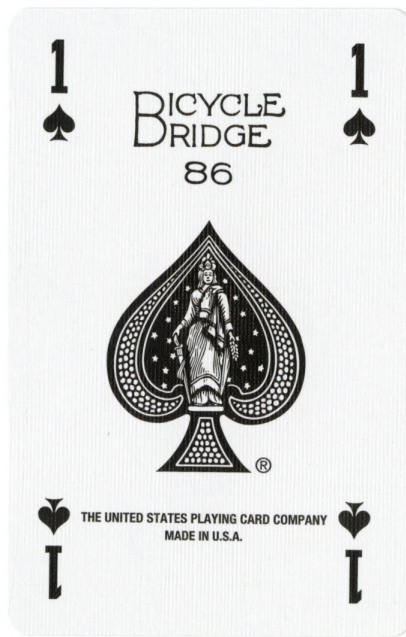

eeuwig. Vanaf de jaren 1990 doet in België het internationale beeld zijn intrede. Engels-Amerikaanse kaarten met een King, Queen en Jack winnen wereldwijd aan populariteit. Voor sommige spelers voelt dat als een verlies. Niet omdat de nieuwe kaarten kwalitatief slechter zijn, maar omdat ze niet refereren aan de vertrouwde beeldtaal. De markt duwt echter verder. De vraag naar zo'n lokaal beeld is immers klein bier vergeleken met de vraag naar een beeld dat overal ter wereld herkend en gebruikt wordt.

In 2026 keert het Belgische beeld terug onder het Amerikaanse speelkaartenmerk Bicycle, dat sinds de overname van de United States Playing Card Company in 2019 bij Cartamundi hoort. Voor het eerst in de geschiedenis van Bicycle krijgen de kaarten een regionaal kaartbeeld. Het merk brengt ook zijn eigen iconografie mee. De typische Turnhoutse Mesmaekers-joker maakt plaats voor de Bicycle joker. De Bicycle schoppenaas

Figuurkaarten van het type Bicycle French Faces door The United States Playing Card Company, 2026. Uit de collectie van het Speelkaartenmuseum. © Bicycle © The United States Playing Card Company.

Al 200 jaar reizen Turnhoutse speelkaarten door huiskamers en herbergen, langs handelsroutes en frontlinies. Ze brengen generaties samen, bieden ontspanning en competitie, maar vertellen ook verhalen over economie, politiek, vakmanschap en verbeelding. Ze worden gespeeld, beschreven, geplooid, aangepast en bewaard. Elke kaart draagt sporen van menselijk handelen en opent een venster op het verleden.

Dit boek benadert speelkaarten als meer dan spel of object. Ze zijn tegelijk materieel en immaterieel erfgoed: tastbare dragers van ambacht en ontwerp, en levende getuigen van regels, strategieën en sociale gewoonten. In twintig rijk geïllustreerde hoofdstukken vertellen markante kaarten hun verhaal, van luxe en propaganda tot bedrog, wiskunde en toeval.

Vanuit Turnhout, een cruciale schakel in de internationale speelkaartenproductie, groeit een bredere wereldgeschiedenis. Dit boek is geen sluitstuk, maar een uitnodiging om anders te kijken naar een alledaags object. Een hommage aan onderzoek, aan vakmanschap en aan een spel dat blijft spelen, ook lang nadat de kaarten zijn geschud.

Een productie van het
Speelkaartenmuseum

